

što nam Bog govori, te ne zaboravljajući da i u onom drugom, vjerniku i / ili ateistu, vidimo – Božje lice. U tom smislu knjiga Jonathana Sacksa, bez obzira na to slažemo li se s nekim njegovim tezama ili ne, može biti dobar vodič za otvoren i neagresivan dijalog s društvom u kojem živimo, ali i lijek protiv teološkog dualizma u kojem zapadamo u trenutku u kojem sebe izdvajamo kao posebne od “svih ostalih”, a koji se lako može pretvoriti u nasilno mišljenje i djelovanje protiv drugoga Božjeg stvorenja.

Julijana Mladenovska-Tešija

Walter Kasper

Milosrđe: Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života

Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., 279. str.

Ime Waltera Kaspera globalno je poznato, posebice u teološkim i crkvenim krugovima, jer se radi o profesoru dogmatske teologije, njemačkom biskupu i kardinalu Katoličke Crkve, nekadašnjem predsjedniku Papinskog vijeća za promicanje jedinstva kršćana te članu Kongregacije za nauk vjere i Papinskog vijeća za međureligijski dijalog. Uz to, Kasper je i autor brojnih knjiga, od kojih su neke prevedene i izdane i na hrvatskom jeziku, poput *Isus Krist* (1995.), *Bog Isusa Krista* (2004.), *Sakrament jedinstva* (2005.), *Crkva Isusa Krista* (2013.), *Martin Luther* (2017.) i dr.

Knjiga *Milosrđe: Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života* u prijevodu Ivana Ivande izašla je na hrvatskom 2015. godine u izdanju Kršćanske sadašnjosti Zagreb. Knjiga je to od 279 stranica, uključujući Kazalo imena. Autor u Predgovoru ukazuje na to da je knjiga nastala od nacрта predavanja na duhovnim vježbama, ali i da to nije rečeno pažljivi bi čitatelj vjerojatno primijetio da sadržaj knjige, kao da je „lijepljen“ od različitih samostalnih cjelina jer se, primjerice, pojedine sintagme gotovo identično ponavljaju na različitim mjestima. Unatoč tomu, sadržaj knjige ipak ima jasnu poveznicu u temi milosrđa za koje Kasper tvrdi da ima središnje značenje u Bibliji, no da je u sustavnoj teologiji uvelike palo u zaborav. Stoga, uvidjevši potrebu za aktualiziranjem ove zanemarene teme, Kasper joj je posvetio gotovo 300 stranica svojega teološkoga opusa, davši tako svoj značajan doprinos. Na prvu se može činiti što se to uopće ima napisati o toj temi na tolikom broju stranica. Međutim, ostaje dojam da se u Kasperovoj teologiji milosrđa izloženoj na stranicama ove knjige odabrane teme koje doprinose razumijevanju i važnosti milosrđa tek površno dotiču te da bi se o njima moglo reći još i daleko više od toga, čega je i sam autor svjestan i izražava nadu da će njegova knjiga biti poticaj mlađem naraštaju teologa da se njome više bave. Može se reći da je Kasper uspio u svojim nastojanjima, iscrtavši nacrt ili okosnicu

teologije milosrđa sistematiziravši je u svojoj knjizi kroz sveukupno devet cjelina u devet poglavlja.

Tako, u prvome poglavlju, „Milosrđe – aktualna, ali zaboravljena tema“, govori o „vapaju za milosrđem“ i dotiče se pitanja koje ljudi često postavljaju, poput onoga gdje je bio Bog za vrijeme ratova, nesreća i prirodnih katastrofa i zašto Bog dopušta zlo. Nepravednu patnju detektira kao vjerojatno najjači i najvažniji argument modernoga ateizma protiv Boga koji bi trebao biti svemoćan i milosrdan. U ovome poglavlju autor govori o milosrđu kao o temeljnoj temi Staroga i Novoga zavjeta, ali i o temeljnoj temi za 21. stoljeće, kao odgovoru na „znakove vremena“. Unatoč tomu, tvrdi da je tema milosrđa, koja je po njemu za Bibliju središnja, a za današnje iskustvo stvarnosti aktualna tema, zanemarena u teološkoj literaturi u kojoj se pojavljuje tek na rubu, dok primjećuje da je se često srozava na razinu „jeftinog“ pastorala i duhovnosti. Također, autor primjećuje da sućut i milosrđe nisu u modi, da zvuče presentimentalno u društvu u kojemu je jedino prihvatljivo biti zdrav, jak i uspješan. Zato Kasper smatra nužnim novi pristup, pristup empatije i suosjećanja, pristup naviještanja milosrdnoga Boga i prakticiranja milosrđa.

U drugom poglavlju, „Približavanja“, autor se nastavlja baviti problemom neprihvatljivosti milosrđa u suvremenom društvu, dajući kratki povijesni pregled poimanja suosjećanja / milosrđa u filozofskoj misli od antike do 21. stoljeća. Također, daje kratak pregled poimanja suosjećanja u nekršćanskim religijama (hinduizam, budizam i islam) i zaključuje da se „zlatno pravilo“ kojim se drugomu ne smije činiti ništa što ne želimo da se i nama čini nalazi u svim velikim religijama. Za njega su suosjećanje i milosrđe univerzalne ljudske krjeposti i samim time temelj za dijalog s drugim kulturama i religijama, ali smatra kako je važno ponovno promišljati „potencijal vlastite tradicije kršćanskoga milosrđa“.

Treće je poglavlje, „Poruka Staroga zavjeta“, početak Kasperova analiziranja biblijskog poimanja suosjećanja i milosrđa. Ovdje daje svoj osvrt na čovjekov pad u grijeh i Božju pravdu i milosrđe na djelu, razmatra Božju objavu svojih imena izraelskom narodu („Ja sam onaj koji jesam“, Bog kao onaj koji „udjeljuje milost komu hoće i daruje smilovanje komu hoće“ te Jahve „Bog milosrdan i milostiv, spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću“), zatim na primjeru Knjige proroka Hošee pokazuje Božji milosrdan odnos prema nevjernom izraelskom narodu, gdje svoj gnjev preokreće u milosrđe, te razmatra odnos Božjeg milosrđa i pravednosti. Kasper zaključuje da „poruka o Božjem milosrđu prožima čitav Stari zavjet. Uvijek iznova Bog stižava svoju pravednu svetu srdžbu i svojemu nevjernom narodu, usprkos njegovoj nevjernosti, iskazuje milosrđe, kako bi mu dao novu šansu za obraćenje“ (81).

U četvrtom poglavlju, „Isusova poruka o Božjem milosrđu“, Kasper nastavlja svojim promišljanjima o biblijskom poimanju milosrđa, primarno se fokusirajući

na Novi zavjet. Govori o „Isusovom evanđelju i Očevu milosrđu“ i kontinuirano povezuje milosrđe sa spasenjem, pri čemu je milosrđe izljev Božje ljubavi te tvrdi da „vjerovati u raspetoga Sina znači vjerovati da je ljubav prisutna u svijetu i da je moćnija od mržnje i nasilja, moćnija od svakoga zla u koje su ljudi upleteni. ‘Vjerovati u ovu ljubav znači vjerovati u milosrđe’“ (109).

Peto poglavlje, „Sistematska promišljanja“, donosi autorov pregled poimanja Božjeg milosrđa u filozofsko-teološkoj misli crkvenih otaca u patrističkoj i skolastičkoj tradiciji te razmatra i poimanje Božjih svojstava u misli otaca. Kasper označava milosrđe kao temeljno Božje svojstvo te, nadalje, tvrdi da „određenje milosrđa kao temeljnog Božjega svojstva ima posljedice za određenje odnosa milosrđa spram Božje pravednosti i svemoći. Ako je milosrđe temeljno Božje svojstvo, onda ono ne može biti ispod pravednosti, nego se, štoviše, Božju pravednost mora shvaćati polazeći od Božjega milosrđa. Milosrđe je tada pravednost svojstvena Bogu“ (119). Kasper u ovom poglavlju također promatra Božje milosrđe kroz prizmu trojstvenoga odnosa ljubavi i zajedništva Oca, Sina i Duha Svetoga te ga vidi kao zrcalo Trojstva. Bavi se i pitanjem predestinacije, predodređenosti ljudi za spasenje, Božjim izabranjem, te kritički promišlja o Augustinovu nauku o predestinaciji, posebice o dvostrukoj predestinaciji, i o posljedicama toga nauka za razumijevanje Božje pravednosti i milosrđa, kao i o daljnjem razvoju toga nauka u povijesti teološke misli. Autor postavlja dobru dijagnozu, tvrdeći kako je nekadašnji strah prisutan kod ljudi da možda neće biti spašeni u današnje vrijeme zamijenio „banalni optimizam spasenja“ prema kojemu će u konačnici svi biti spašeni jer Bog ne može u svojem milosrđu dopustiti da ljudi zauvijek propadnu u paklu. Uz navedeno, Kasper se u ovome, možda i središnjem poglavlju knjige, hrva i s teškim pitanjem Božje patnje, odnosno pitanjem može li Bog su-patiti sa svojim stvorenjem, pitanjem kako je patnja spojiva s Božjim milosrđem i Njegovom svemoći, pitanjem smisla ljudskoga postojanja, te zaključuje poglavlje s nadom u milosrđe, nadom koja ne završava u ovom svijetu i ovom životu, nego nadom koja nadilazi ovaj svijet i koja je usmjerena na uskrsnuće mrtvih i vječni život.

U šestom poglavlju, „Blaženi koji čine milosrđe“, autor razmatra praktični aspekt milosrđa u životu vjernika i Crkve, djela ljubavi kojima iskazujemo milosrđe drugima, kao što ga Bog iskazuje nama, te naglašava kako je najveća zapovijed ljubav prema Bogu i bližnjima. Nadalje, Kasper govori o tjelesnim djelima milosrđa katoličke tradicije (gladne nahraniti, žedne napojiti, gole odjenuti, stranice primiti, bolesne pohoditi, zatvorenike otkupiti i mrtve pokopati) i duhovnim djelima milosrđa (neuka poučiti, dvoumna savjetovati, žalosna utješiti, grješnika pokarati, uvrjedu oprostiti, nepravdu strpljivo podnositi i za žive i mrtve Boga moliti) te pritom razmatra različite tjelesne i duhovne potrebe ljudi kojima je potrebno kršćansko milosrđe na djelu. Protivi se „pseudomilosrđu“ u kojemu se

počinitelja štiti više nego žrtvu, „jeftinom milosrđu“ gledanja kroz prste kada se pod izlikom milosrđa prelazi preko pogrešnoga i grešnoga ponašanja, umjesto da se poziva na obraćenje.

U sedmom poglavlju, „Crkva u mjerilu milosrđa“, autor govori o Crkvi kao sakramentu ljubavi i milosrđa te naglašava da se zapovijed milosrđa ne odnosi samo na kršćane pojedinačno, već i na Crkvu u cjelini, jer je ona kao „tijelo Kristovo sakrament trajne i djelotvorne prisutnosti u svijetu. Kao takva, ona je sakrament milosrđa“ (199). Kasper podsjeća kako je prva zadaća Crkve naviještati poruku o milosrđu te kako poruka o evanđelju milosrđa ima središnje značenje. Vidi sve sakramente Katoličke Crkve kao sakramente Božjega milosrđa, u kojima i po kojima se manifestira Božje milosrđe, ali se posebno zadržava na sakramentu pokore za koji tvrdi da Bog u njemu uvijek iznova prašta i daje šansu za novi početak. Ponovno naglašava da Crkva ne može samo naviještati milosrđe već ga mora i prakticirati te se kritički osvrće na onu praksu Katoličke Crkve kada su djela milosrđa nedostatna ili kada nisu u skladu s naviještanim milosrđem. Poglavlje zaključuje promišljanjem o važnosti crkvene discipline i zaključuje da je crkvena disciplina nužan lijek milosrđa.

U osmom poglavlju, „Za kulturu milosrđa“, Kasper potiče Crkvu da se ne zatvara u sebe, već da mora biti kvasac, sol i svjetlo svijeta, ali i upozorava da Crkva „nema specifičnu nadležnost za tehnička pitanja gospodarske i socijalne politike“ jer za ta pitanja nisu „nadležni teolozi, nego su prije svega stručni laici“ (229). Autor se u ovom poglavlju bavi pitanjem mjesta milosrđa u ekonomskim sustavima, odnosno u modernoj socijalnoj državi, bavi se pitanjima supsidijarnosti, solidarnosti i ljubavi u socijalnom nauku Crkve, političkom dimenzijom ljubavi i milosrđa, o ljubavi i milosrđu, kao izvoru nadahnuća i motivacije, te tvrdi da od tjelesnih i duhovnih djela milosrđa može doći snaga nadahnuća i motivacije i na političkom i socijalnom području i da djela milosrđa mogu biti u odnosu prema važnim socijalnim zadaćama i izazovima društva. Kasper daje izvrstan zaključak ovoga poglavlja, koji se, iako to autorovom voljom nije, nameće možda i kao logičan zaključak cijele knjige i kaže: „Naočigled nepravde, koju se nikada ne može posve ukloniti, i ljubavi i milosrđa u ovom svijetu, koje se nikada ne može potpuno ostvariti, na koncu u mnogim slučajevima ostaje samo priziv na Božje milosrđe. Jedino ono može jamčiti da na koncu ubojica ne će trijumfirati nad svojom nedužnom žrtvom i da će na koncu svi zadobiti pravo i pravdu. Tek nada u eshatološku pravednost i u eshatološko pomirenje kod uskrsnuća mrtvih čini ovaj život na zemlji vrijednim življenja“ (257).

I u konačnici, autor završava svoje djelo posljednjim, devetim poglavljem pod nazivom „Marija, majka milosrđa“. Poglavlje je to koje, za razliku od drugih poglavlja kod kojih je jasan logičan slijed i tijek razvoja argumentacije oko središnje teme knjige, kao da ne pripada kraju knjige, gdje stoji kao svojevrsno zaključno

poglavlje. Ne ulazeći ovdje u teološko-dogmatsku problematiku sadržaja ovoga poglavlja, već gledajući s tehničko-strukturne strane, ostaje dojam da ovo poglavlje pomalo „strši“, da mu nije mjesto ovdje, na samom završetku knjige. Zasigurno bi knjiga mogla i bez njega, da je zaključena prethodnim poglavljem, ali valja poštovati autorovu namjeru da uvrsti i ovu temu u svoje promišljanje o milosrđu. Tako Kasper ovdje promišlja o Mariji koju vidi kao „konkretnu sliku, odnosno zrcalo Božjega i uzor ljudskoga i kršćanskoga milosrđa. Marija je tip Crkve, te je stoga i tip kršćanskoga milosrđa“ (259). Također, Marija je za njega „trajna svjedokinja i oruđe Božjega milosrđa“, „najčistiji stvorenski prikaz Božjega milosrđa“, „prasluka i ideja-vodilja obnovljene kršćanske kulture i duhovnosti milosrđa“ i dr. pa na kraju zaključuje: „Mi trebamo biti milosrdni. Trebamo živjeti milosrđe i svjedočiti riječju i djelom. Tako naš, često mračan i hladan svijet, može zrakom milosrđa postati malo topliji, svjetliji, dostojniji života i ljubavi. Milosrđe je odraz Božje slave u ovom svijetu i srž poruke Isusa Krista koja nam je darovana i koju mi trebamo dalje darivati“ (272).

Kasperovo *Milosrđe* prvenstveno je teološko-dogmatsko djelo koje povremeno zalazi i u druga srodna područja, poput historijske teologije, te u filozofiju, kulturu, socijalnu teoriju i dr., ali koje nikako ne želi ostati samo na razini teorije, već potiče na djelovanje i želi biti praktično. Autor je uvjerljiv u svojem argumentiranju, konzultira i citira brojne izvore, pozivajući se i na autore izvan katoličkoga teološkog područja, ali i na autore izvan teologije. Zanimljivo je primijetiti da progovara o brojnim temama vezanima uz središnju temu milosrđa, ali, recimo, ne ulazi u temu milosti, ne govori ništa o njezinoj eventualnoj razlikovnosti od milosrđa ili o odnosu milosti i milosrđa. Također, svojem djelu ne daje klasičan uvod i zaključak, već ulazi *in medias res* u temu. I dok bi se prvo poglavlje možda moglo prihvatiti umjesto Uvoda, ipak ostaje dojam kako bi Zaključak, u kojemu bi na jednome mjestu sažeo i ponovio ključne misli i zaključke svojeg istraživanja, ipak bio potreban. Ovako knjiga završava mariološkim poglavljem koje ostavlja dubiozni dojam da, ili nešto nedostaje, ili da je nešto previše. Također, pomalo je šteta što na kraju knjige nije naveden popis korištene literature jer knjiga obiluje referencama na druga relevantna djela navedenima u brojnim fusnotama. S obzirom na to da je autorova namjera da njegovo djelo bude svojevrsni predložak za sljedeća istraživanja teme milosrđa, popis bibliografskih jedinica za dalje istraživanje bio bi praktičnim dodatkom.

Međutim, bez obzira na ove manje nedostatke, koji to možda nekome niti neće biti, ovo je važna knjiga koju ne treba podcijeniti jer se bavi i osvježuje čitatelja o izuzetno važnoj temi koja je uistinu često zanemarena, zaboravljena ili uzeta zdravo za gotovo, ne samo od teologa već i kršćana općenito. Autorova su publika teolozi i crkveni službenici, ali i svi drugi „obični“ kršćani. Knjiga je uglavnom pisana razumljivim (teološkim) jezikom, iako na trenutke može biti

jezično i pojmovno nešto zahtjevnija. No, unatoč tomu, pristupačna je svakome prosječnom čitatelju koji želi naučiti nešto o (Božjem) milosrđu, ali koji će, čitajući ovo djelo, naučiti i puno više od toga, ne samo na intelektualnoj i znanstvenoj razini već i na duhovnoj, jer Kasper koristi priliku kroz svoje pripovijedanje o milosrđu ujedno i propovijedati o osobi Isusa Krista i o važnosti i nužnosti spasenja.

Dalibor Kraljik